

XX. АСР БОШЛАРИДА ТУРКИСТОН: ИЖТИМОЙ-СИЁСİY ВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЖАРАЁНЛАР

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİSTAN: SOSYO-POLİTİK VE ENTELEKTÜEL SÜREÇLER

Abdirashidov, Zaynabidin (2019). XX. Аср Бошларида Туркистон: Ижтимоий-Сиёсий Ва Интеллектуал Жараёнлар, Istanbul: Sonçağ Akademi Yayınları, 442 p., ISBN 978 - 605 - 7851 - 43 – 7

Saffet YILMAZ*

Dil Araştırmaları, Bahar 2020/26: 254-263

Ali Şîr Nevâî adındaki Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov'un "XX. Аср Бошларида Туркистон: Ижтимоий-Сиёсий Ва Интеллектуал Жараёнлар (Yirminci yüzyılın Başlarında Türkistan: Sosyo-Politik ve Entelektüel Süreçler)" adlı kitabı Sonçağ Akademi yayınlarından çıkmıştır.

Bilindiği gibi özellikle XIX. asrın ikinci yarısı ile XX. asrın ilk yarısında Türk urukları arasında bir uzaklaşmanın arttığını ve bu uzaklaşmanın önünü almaya yönelik de bir hareket başlamıştı. Bu hareketin başında, Kırmılı büyük mütefekkir İsmail Gaspıralı bulunuyordu. Onun "Dilde, fikirde, işte birlik" düsturu çerçevesinde yürüttüğü çalışmalar, Türkistan'da da yankı uyandırmış; neticesinde Münevver Kâri, Mahmud Hoca Beyhudî, Abdurauf Fırat ve Çolpan gibi aydınların faaliyetlerini de etkilemiştir.

İşbu Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov'un bu kitabı, hem doğrudan Gaspıralı İsmail hem de onun söz konusu hareketinin Türkistan coğrafyasındaki etkilerini incelediği, 2011-2018 yılları arasındaki bilimsel makalelerinden oluşmaktadır. Araştırmacı bu makalelerinde, 20. yüzyıl başındaki Türkistan'daki sosyo-politik ve entelektüel eğilimler yanında hem bunların oluşumlarının ana kaynaklarını hem de Türkistan toplumuna etkilerini ele almaktadır.

Biz bu makalelerde esas olarak şu konuların işlendiğini görüyoruz:

- Türkistan'daki Ceditçilik hareketinin oluşumu ve gelişimi
- Usul-i Cedit okulları açılması ve faaliyetleri, bölgedeki etkileri
- İsmail Gaspıralı
- Mahmud Hoca Behbudî
- Tevellâ

* Doktora Öğrencisi, Azərbaycan İlimler Akademisi, Türk Dilleri Bölümü, Bakı / Azərbaycan. { HYPERLINK "mailto:saffetalp@gmail.com" }. ORCID: 0000-0002-7627-8522. Gönderim Tarihi: 30.03.2020/Kabul Tarihi: 15.04.2020

- Abdulla Evlanî
- Sadreddin Aynî
- Hamza
- Münevver Kâri
- Abdurauf Fıtrat
- Bunların dışında diğer entelektüellerin faaliyetleri ve edebi eserleri

Kitapta yer alan toplam 29 bilimsel çalışma, değişik ulusal ve uluslararası dergilerde farklı dillerde yayımlanmıştır: Bu çalışmaların 16'si Özbek Türkçesi; 9'u Rusça; 2'si Türkiye Türkçesi ve 2'si de İngilizcedir. Aşağıdaki listede kitaptaki makaleler verilirken başta ayrıca içinde yazının hangi dilde olduğu ve özet kısımları Türkiye Türkçesine aktarma ile terçüme tarafımızdan gösterilmiştir: Özbek Türkçesi için Ö.T., Türkiye Türkçesi için T.T., Rusça için Ru. ve İngilizce için İng. kısaltmaları kullanılmıştır.

Kitapta makalelerin başında “*” dipnotu işaretiyle çalışmanın ilk nerede yayımlandığı bilgisi de verilmektedir.

1. (Ru.) Туркистонда Жадидчилик: Шаклланиш, Таъсир Ва Омиллар “Türkistan’da Ceditçilik: Şekilleniş, Etkiler ve Amiller” Изучение Джадидизма В Независимом Узбекистане “Mustakil Özbekistan’da Ceditçiliğin İncelenmesi” (1-27 s.)

“2003 yılında Prof. Dr. B. Kasimov: *Türkistan’daki ceditçiliğin merkezi ve amirasyedisi, şüphesiz, Özbekistan sayılır; ceditçiliğin araştırılması ve gayelerinden yararlanması ilkönce bize aittir* diye yazmıştı. Bu noktadan hareketle ceditçiliği marifi-politik akım olarak değerlendirme Özbekistan’da 1991 yılından sonra, yani Bağımsızlık döneminde başlamıştır. Ceditçiliğin bazı konuları daha önce 1985-1990 yıllarında da gündeme getirilmiştir. Prof. Dr. B.Kasimov’un fikrine göre, Özbekistan’da ceditlerin araştırmaları XX.yüzyılın 20’li yıllarında başlamıştır. Prof. Dr. B.Kasimov cedit araştırmalarını şöyle gruplandırmaktadır:) 1900-1925; 2) 1925-1938; 3) 1938-1956; 4) 1956-1985; 5) 1985-1991; 6) 1991’den günümüze kadar (Абдирашидов, 2019: 1).”

2. (Ö.T.) Туркистон Жадидлари Ва Миллий Ғоя Тарғиботи “Türkistan Ceditleri ve Milli İdeoloji Tanıtımları” (29-39 s.)

“Milli ideoloji (gaye), felsefi anlamına göre, bir milletin birleşmesi ve milli kimliğini tanımlamayı bildirmektedir. Ceditçiliğin kurucularından biri Gaspralı İsmail Bey’e göre, milli ideoloji millet gelişmesi için gereklidir ve en önemli işler hayata geçirme yolunda ilk altyapıyı atmak anlatmaktadır. Ona göre insanları bir gaye çerçevesinde birleştirmenin sonucunda toplumun her bir üyesi millet menfaatını kendi kişisel menfaati olarak kabul etmeye başlayacaktır; sonuçta millete yararlı her türlü işten kimse yüz çevirmez. Gaspralı’nın Türkistan’daki en yakın fikir arkadaşı Behbudi ise ilkökul ve ortaokulun islah edilmesi milletin islah edilmesi vesile olur görüşündedir. Ona göre milletin islahı milli gaye olup, bu fikri herkes teşvik etmelidir (Абдирашидов, 2019: 29).”

3. (Ö.T.) Исмоил Гаспринский Ва Туркистоннинг Янги Тарихи Масаласи “İsmail Gaspıralı'nın ve Türkistan'ın Yeni Tarihi Sorunları” (41- 60 s.)

“Gaspıralı İsmail'in çok yönlü faaliyetinin temelinde tarih, daha doğrusu, genel Türk tarihini yeniden yapılandırmak vardı. Gaspıralı'nın tarih ile ilişkilerini değerlendirmek için onun mirasını araştırmak ve analiz etmek gerekir. Gaspıralı'ya göre tarih, öyle bir fendir ki, geçmişten söyleyerek geleceği anlatır. Yani insanların geçmişlerini, başlarından geçenleri öğrenerek, analiz ederek gelecekte ne gibi olaylarla karşılaşacaklarını tahmin etmek mümkündür. Tarihi olay, vaka her ne kadar acı verici hakikati gösterse de, tarihçi ve ya tarih yazarı herhangi bir vaka ve olayın tarafsız, kötü niyetsiz bir şekilde yazmazı gerektiğini söyleyen Gaspıralı, tarihçi övücü metinler yazan katip olmadığını vurgular (Абдирашидов, 2019: 41).”

4. (Ru.) Путешествия Исмаила Гаспринского В Туркестан “İsmail Gaspıralı'nın Türkistan'a Seyahati” (61 – 68 s.)

“İsmail Gaspıralı ve onun “Tercüman”ı Türkistan ceditlerinin ülkeyi harekete geçiren politik güç olarak şekillenmesinde esas etkenlerden biri oldu. Gaspıralı XIX.Yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun Müslüman çevrelerinde ceditçilik hareketinin yayılmasında baş rolü istlenen insanlardan biridir. Onun gayeleri yerli aydınlar ve reformcuların eğitim alanı ve gelişme yolundaki işlerine yansımıştır. Bu fikir Türkistan için de geçerlidir. Gaspıralı, Türkistan ceditleri için reformun sembolü ve tüm ilişkilerde manevî önder olmuştur (Абдирашидов, 2019: 61).”

5. (Ru.) Русская Администрация Туркестана И Исмаил Гаспринский: Больше Противоречий Чем Взаимопониманий “Türkistan'da Rus idaresi ve İsmail Gaspıralı: Anlayışa Göre Daha Çok Çelişkiler” (69-84 s.)

“İsmail Gaspıralı, Rus yöneticilerinin Türkistan'daki eğitim politikasıyla yakından ilgilenmiştir. Gaspıralı Türkistan'da, Rus yöneticileri hem de yerli yöneticilerce çok iyi bilinmektedir. Onun şahsı, faaliyeti XIX.Yüzyılın 80'li yıllarındaki Türkistan'ın politikacıları ve eğitim sistemi temsilcilerini etkisiz bırakmamıştır. İsmail Gaspıralı'nın yöneticiler ve yerli aydınlarla ilişkilerine dikkat edildiğinde bir birine zıt olan fikirleri görebiliriz. Rus yöneticileri Gaspıralı'yı politik rakip, yerli yöneticiler millî önder olarak tanımış iseler, dinî rehberler yüzyıllarca devam etmekte olan dinî kuralları bozucu diye ilan etmişlerdir. Bu tarihe ışık tutmak, zıt fikirlerin nedenleri hakkında belli bir hükme varmak için yeterli belgeler toplanan arşiv ve kaynaklar bulunmamaktadır (Абдирашидов, 2019: 69).”

6. (T.T.) İsmail Gaspıralı ve Nikolay Ostroumov: Fikirler Mücadelesi (85 – 91 s.)

“İsmail Gaspıralı'nın Türkistanlı “meslektaş” Nikolay Ostroumov'la ilişkisi mektuplaşma, tartışma ve buluşmalarla doludur. N. Ostroumov Taşkent'te, İsmail Gaspıralı da Bahçesaray'da Rusya Müslümanlarının eğitimi ve toplumsal hayatının geniş çaplı ıslahı için canlı faaliyeti gerçekleştirdiler. Fakat bu temelini birbirine zıt olan fikirler ileri oluşturur (Абдирашидов, 2019: 85).”

7. (T.T.) Çarlık Rusya'sında Bir Kırımlının Mücadelesi (93 – 115 s.)
İsmail Gaspıralı XX. yüzyılın başlarında sadece Rusya Müslümanları arasında değil, neredeyse Doğu'nun tamamında tanınan şahsiyetlerdendir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yaşanan sosyal ve siyasi olayların merkezinde yer alan Gaspıralı'nın daha hayattayken Türk soylulara istinaden “milletin atası” namını alması boşuna değildir. Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Türkler arasında millî matbuatın, yeni edebiyatın ve edebî dilin şekillenmesinde onun katkısı tartışılmazdır (Абдирашидов, 2019: 93).
8. (Ru.) Мусульманское Духовенство И Русская Администрация Туркестана: Сотрудничество Ради «Цивилизации»? (На Примере Материалов Газеты «Таржуман») “Müslüman Maneviyatı ve Türkistan'da Rus idaresi: “Medeniyet” için işbirliği mi? (Tercüman Gazetesi Malzemelerinden Örnekler)” (117 – 125 s.)
“Rus tarihçisi Levin'in açıklamasına göre, Türkistan Rus İmparatorluğu tarafından zaptedildikten sonra Rusların o bölgedeki yönetim sisteminde din politikası hükümetin isteğini yerine getirmenin esas şartlarından biri olmuştur. 13 Ocak 1865'te Taşkent zaptedilmeden önce Orenburg bölgesi valisi N. Krijanovskiy Savunma Bakanı Milyutin'a yazdığı raporda *Müslümanlar hükümete boyunsunmamak mümkün olduğunun farkında bile değiller, çünkü onlar kanunu kutsal sayarlar* diye bilgi verdi. Bir de dinî etkinin azaltılmasına çaba göstermeyi tavsiye etti. Yoksa İslam yönetimi ele geçireceği vurgulandı. Gördüğümüz gibi tecrübeli politikacı Krijanovskiy Müslümanlar toplumunda din önderlerinin ne derece önemli olduğunu çok güzel anlamıştır (Абдирашидов, 2019:117).
9. (Ru.) Некоторые Особенности Женского Вопросы В Контексте Модернизации Туркестанских Мусульман В Начале Хх Века “20. Yüzyılın Başlarında Türkistan Müslümanlarının Modernleşme Bağlamında Kadın Sorunlarının Bazı Özellikleri” (127 - 131 s.)
“XIX.yüzyılın sonu XX.Yüzyılın başında Müslüman doğunun uyanış döneminde kadınlara hürriyet esas konulardan biri oldu. Bu Tercüman gazetesinin çok dikkat ettiği konuların başında gelmektedir. 1887 ve 1891 yıllarında Gaspıralı kadınlar için özel yayın yayınlamaya çalıştı. Fakat bu teşebbüs Peterburs'lu yöneticiler tarafından reddedildiği için başarısızlıkla tamamlandı. Birkaç yazılarında kadınların hukuksuzluğu, onların ailedeki haklarını savunması gereken fikhe başvurma imkanına sahip olmadıklarını örneklerle kanıtlayan Gaspıralı kadınların kendilerini anlama derecesini yükseltme konusuna da değinmektedir (Абдирашидов, 2019:127).”
10. (Ö.T.) Мужаддид: Исмоил Гаспринский Туркистонлик Зиёлилар Назарида “Müceddid: İsmail Gaspıralı Türkistan Aydınlarının Bakışıyla” (133 – 148 s.)
“Gaspıralı İsmail'in Türkistan'a, bölgede çeşitli alanlar, eğitim, dil, arazi meselelerine yönelik görüşlerini “Tercüman” gazetesine yazdığı ve ya diğer

yazarlar bu gazetede yayınlanan makale ve haberlerden anlamak mümkündür. Aynı şekilde Gaspıralı'na yönelik Türkistan'daki Rus ve yerli memurlar, aydınların görüşleri de gazete yazılarında görünmektedir (Абдирашидов, 2019:133).”

11. (Ö.T.) Устози Муаззам “Büyük Üstat” (149 – 169 s.)

“Gaspıralı İsmail 20.yüzyılın başlarında sadece Rusya Müslümanları değil, tüm Doğu halkları arasında ünlü şahıslardan biriydi. 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başlarındaki sosyal ve siyasi süreçlerin merkezinde olan Gaspıralı hayatı boyunca bile “millet atası” olarak tanınıyordu. Rusya imparatorluğu sınırları içinde yaşayan Türk toplumları arasında milli basın, yeni edebiyat ve edebi dilin oluşumunda büyük hizmeti vardır. Behbudi'ye göre “milleti uyandırmak, dünyadan, siyaset aleminden, medeni milletler durumundan haberdar etmek için 35 yıl hizmet eden, her yerde Müslümanları çağdaş kültür, ilim, fen, sanayi, ticarete teşvik eden” şahıs ve aynı zamanda “Rusya'daki binlerce yeni usul okulların müellim ve talebeleri, eskiden neşredilen ve günümüzde de neşrolmakta devam eden bir çok Müslüman gazete ve dergilerin yazar ve editörlerinin “ustadı muazzamı” idi (Абдирашидов, 2019:149).”

12. (Ö.T.) Татар Хаётидан Минг Иккинчи Кеча Ёхуд Қозининг Фитнаси “Tatar Hayatından Bin İkinci Gece veya Kâdının Fitnessi” (171- 180 s.)

“Gaspıralı İsmail'in hayatı ve eserlerinin her sayfası incelemeye değer. O sadece Kıımlı bir islahatçı değil, belki tüm Türk Dünyasının büyük şahıslarından biri olarak değerlendirilmesi gerekir. Gaspıralı'nın yaptığı faaliyetler ve düşündüğü fikirleri günümüz Türk dünyası menfaati yolunda yararlanabiliriz. Son 10-15 yıl boyunca bu yönde bir çok iş yapıldı. Türkiye, Kıırım, Tataristan, Özbekistan, ABD ve diğer bir çok ülkelerde yapılan faaliyetler sonucunda ortaya çıktı. Özbekistan'da cedit çalışmalarına yönelik ekol yaratabilen ve alanda geniş kapsamlı işleri miras bırakan profesör Begali Kasimov. Alimin bilimsel çalışmaları 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu sınırları dahilinde, özellikle Türkistan'da ortaya çıkan ve tarihte “ceditçilik” adıyla anılan hareketin tüm yönelerini kapsamakta. Çar Rusyası'ndaki işbu hareketin kurucusu Gaspıralı İsmail'in hayatı ve eserleri prof.Begali Kasimov'un bilimsel çalışmalarında ayrı önem arz etmektedir. Bu makaleyi beni Gaspıralı ve ceditçilik çalışmalarına teşvik eden ve çalışmalarım boyunca danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. B. Kasimov'un anısına başlıyorum (Абдирашидов, 2019:180).”

13. (Ö.T.)“Катта Бошлиқ” Фаолиятининг Айрим Қирралари (Мунавварқори Абдурашидхонов Фаолияти Хақида Айрим Мулоҳазалар) ““Büyük Lider' Faaliyetinin Bazı Yönleri (Munavvarkari Abduraşidhânov'un Faaliyetleri Hakkında Bazı Düşünceler)” (181 – 190 s.)

“Günümüzde hayati gerçeğe dönüşen milli istiklal fikirleri 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başlarında meydana gelen Özbek milli uyanış dönemi olarak tarihte kalan kısa bir devirde gelişti. Bu dönemde yaşayan ve eserler yazan marifetçiler faaliyetini doğrudan milli istiklala kavuşmak yolundaki mücadeleden ayrı görmek

- mümkün değil. Onlar faaliyetleri boyunca milli istiklal gayesini beyat etmek, fikirlerini diğer marifetçilerle paylaşmak, işbirliğinde faaliyet yürütmek, toplumu teşvik etmek amacıyla yazdıkları edebi mirası günümüzde kavuştuğumuz istiklalın ilk kaynaklarını belirlemek ve genç nesli mükemmel insan olarak yetiştirmekte önemli rolü vardır (Абдирашидов, 2019:181).”
14. (Ö.T.) Фитрат Ижоди Ва Фаолиятига Бир Назар: “Мунозара” Ва Истанбул Бухоро Жамияти Хайрияси “Fitrat’ın Eserleri ve Faaliyetlerine Bir Bakış: ‘Münazara’ ve İstanbul Buhara Cemiyet-i Hayriyesi (191- 198 s.)
- “20. yüzyılın başlarında tüm Türkistan’da güçlenmekte olan ceditçilik hareketi ülkenin tüm alandaki işlerin geleceğini belirledi. Örneğin, yeni edebiyat, gazetecilik, siyaset ve benzeri. Bu dönem söz konusu alanların karakterlerini tespit eden temsilcilerini de ortaya çıkardı. Onlar arasında Buharalı Abdür-rauf Fitrat’ın ayrı bir yeri vardır. “Münazara” ve “Hind Seyyahinin Kıssası” gibi ilk nesir eserleri sadece Buhara’da değil, belki tüm Türkistan ceditlerin gücüne güç kattı. Aynı’ye göre, Fitrat’ın bir tek “Münazara”sı dönem terakkisine gayet güçlü ve verimli etki yarattı (Абдирашидов, 2019:198).”
15. (İng.) Known And Unknown Fitrat: Early Convictions And Activities “Bilinen ve bilinmeyen Fitrat: Eski İnanç ve eylemler ” (199 – 215 s.)
- “Yirminci yüzyılın başında Türkistan’da da güç kazanan dünya çapında Müslüman reformist hareket, Batı Orta Asya bölgesi üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahip olacak sosyal ve siyasi meselelerin çoğunu ortaya koydu. Bu etki özellikle yayıncılık, eğitim ve halkla ilişkiler alanında güçlü olmuştur. O dönemin en önde gelen modernist figürlerinden biri ve bölgenin önde gelen aydınlarından biri olan yirmi yılı aşkın bir süredir ‘Abd al-Ra’f Fitrat (1886 - 1938), Birincisi, yerel Müslüman seçkinlerin kısıtlayıcı muhafazakar İslami düşünce ve pratiği olarak algıladıkları ve daha sonra, yeni kurulan Sovyet rejiminin katı dogmatizması (Абдирашидов, 2019: 199).”
16. (Ö.T.) Янги Усул Мактаб Ва Янгича Маърифат “Usulü Cedit Okulu ve Yeni Usul Marifet” (Ö.T.) Туркистонда Янги Мактаблар Ташкили “Türkistan’da Yeni Okulların Ortaya Çıkışı” (217 -232 s.)
- “Bu çalışma 19.yüzyılın sonlarında Türkistan’da usulü cedit okullarının ortaya çıkışı ve milli marifetin oluşumuna ilişkindir. Ayrıca Rusya’dan gelen Tatar aydınları ve muallimlerin faaliyetleri üzerinde de detaylı durulacaktır (Абдирашидов, 2019:217).”
17. (Ö.T.) Туркистонда Биринчи «Усули Жаҳид» Мактаби “Türkistan’da İlk ‘Usul-i Cedit’ Mektebi ” (233-236 s.)
- “Usulü cedit – yeni usul mektepler ilk olarak 1884 yılında Bahçesaray’da, ünlü Gaspıralı İsmail Bey tarafından açıldı. Gaspıralı İsmail kendi şehrinde okul

açtıktan sonra yakın çevrede, Volga kenarında, Kazan taraflarda okullar açmak ve okullar için öğretmenler yetiştirmek için hareket başlattı. Müslüman mekteplerini islah etmek, okulları çağdaş düzeni getirmek için Rus memurlarına bir kaç kere başvuruda bulundu. Başvuru sonucunda, 1891 yılında Rusya İç İşleri bakanı Vaşkeviç başkanlığındaki bir heyeti Kırım'a, oradaki yerli okullar hakkında bilgi toplamak için gönderdi. İsmail Bey heyet için gerekli bilgileri hazırladı, taleplerinden oluşan bir raporu teslim etti (Абдирашидов, 2019:233).”

18. (Ru.) Опора Консерватизма: Взгляд На Традиционную Систему Обучения В Туркестане “Muhafakarlık Destek: Türkistan’ın Geleneksel Eğitim Sistemine Bir Bakış” (237 – 256 s.)

“Türkistan Genel Valisi Kaufman’ın açıklamasına göre bölge Ruslar tarafından zaptedilmeden önce iyi bir eğitim sistemine sahipti. Bu sistem birkaç yüzyıl içerisinde hiç değişmemişti. V.Nalivkin’a İslam dininin esas dayanakları şunlardır: 1) Mektep; 2) Karıkhana; 3) Dala-il-khana; 4) Medrese. Bunların arasında en çok tercih edilenler mektepler ve medreseler, yani sibyan mektepleri ve yüksekokullardı (Абдирашидов, 2019: 237).”

19. (Ö.T.) “Исмоил Гаспринский Ва “Усули Жаид” нинг Йўлга Қўйилиши” İsmail Gaspıralı ve ‘Usul-i Cedit’in Uygulanması” (257 -271 s.)

“Rusya İmparatorluğu’ndaki millî pedagoji tarihinin en parlak sayfaları ceditçilerin eğitim alanındaki islahatlarıyla bağlıdır. 19.yüzyılın sonlarında başlayan işbu islahatın teorisini ve pratiğini Gaspıralı İsmail Bey’dir. Ceditçiliğin ortaya çıkışı da söz konusu islahatla bağlantılıdır. Peki eğitimde islahat neden bu kadar zarurdu? Neden ceditçiler herşeyden önce eğitime önem verdiler? Gaspıralı islahattan bahsederken müslüman toplumu şekillendirmek, çağdaş düzene getirmeyi kastetmekteydi (Абдирашидов, 2019:257).”

20. (Ö.T.) “Туркистон Уламеси” Ва Янги Давр Илм-Фани ““Türkistan Uleması ve Yeni Dönem Bilimi” (273-289 s.)

“Gaspıralı İsmail’in marifetçilik faaliyetini gösteren kaynaklardan biri 1900 yılında kendisine ait “Tercüman” yayınevinde basılan “Türkistan Uleması” eseridir. Küçük bir eser olmasına rağmen Türkistan’da yetişen bir çok meşayih, müheddis, müfassis, fakihler, astronom ve matematikçi alimler ve onların telif ettikleri eserler hakkında bilgi verilmektedir. Eserin daha bir değerli yönü biz bilmeyen bazı ulemalar ve eserlerini tanıtmaktadır. Gaspıralı bazı alimleri Türkistan dışında dünyaya gelip, eserler yazdıysa da, ataları Türkistanlı olduğunda onları da Türkistanlı ulemalardan saymaktadır. Çalışmada bu yönde bilgi verilecektir (Абдирашидов, 2019:273).”

21. (Ru.) Роль И Влияние Исмаила Гаспринского В Формировании Нового Просветительства В Туркестане “Türksitan’da Yeni Bir Aydınlanma Oluşumunda İsmail Gaspıralı’nın Rolü ve Etkileri” (291-301 s.)

- “Türkistan aydınlarından birisi, yazar ve şair Abdulhemit Çolpan, İsmail Gaspıralı’nın marifetperverliği hakkında şöyle yazmıştır: *Tercüman tüm cedit gazetelerinin babasıdır. Dilde, işte, fikirde birlik diyor, yani biz Müslümanlar, Türk halklarının fikirde bir olmamız, aynı işi yapmamız gerektiğini öğretir. Bundan daha iyi ne olabilir?* İsmail Gaspıralı ve onun yayınladığı Tercüman gazetesi Türkistan’daki yeni marifetperverlik hareketinin şekillenmesinde çok önemli bir etken olmuştur (Абдирашидов, 2019: 291).”
22. (Ö.T.) Мулла Аббос Фарансавий Тошкандий – Жадид Зиёлиси Тимсоли “Cedit Aydını Örneği: Molla Abbos Faransevî Taşkendi” (303-320 s.)
“Türk İslam dünyasının önderi Gaspıralı İsmail’in edebi eserleri yeteri kadar tanıtılmamıştır. Gaspıralı İsmail’in ideoloji ve fikir kişisi olmakla beraber roman, hikaye, edebiyat teorisi, edebiyat eleştirmeni gibi yönleri sahip güçlü bir edebiyatçıdır (Абдирашидов, 2019: 303).”
23. (Ö.T.) Фитратнинг Маърифий-Ахлокий Қарашлари Ҳақида “Fitrat’ın Eğitim ve Ahlâka Dair Görüşleri Hakkında” (321-327 s.)
“20. yüzyılın başlarında tüm Türkistan’da güçlenmekte olan ceditçilik hareketi ülkenin tüm alandaki işlerin geleceğini belirledi. Örneğin, yeni edebiyat, gazetecilik, siyaset ve benzeri. Bu dönem söz konusu alanların karakterlerini tespit eden temsilcilerini de ortaya çıkardı. Onlar arasında Buharalı Abdür-rauf Fitrat’ın ayrı bir yeri vardır. “Münazara” ve “Hind Seyyahinin Kıssası” gibi ilk nesir eserleri sadece Buhara’da değil, belki tüm Türkistan ceditlerin gücüne güç kattı. Aynı’ye göre, Fitrat’ın bir tek “Münazara”sı dönem terakkisine gayet güçlü ve verimli etki yarattı (Абдирашидов, 2019:327).”
24. (İng) Understand And Critically Discuss Sufism: Abd Al-Rauf Fitrat, Yasawi And Yasawism “Eleştirel olarak Sufizmi doğru anlama: Abd Al-Rauf Fitrat, Yesevi ve Yesevizm” (329-333 s.)
“Yirminci yüzyılın başlangıcı, Orta Asya ülkelerinin sosyo-politik yaşamındaki büyük değişimlerle dikkat çekiyor. Özellikle, kısa sürede hızlı bir gelişme gösteren Özbek edebiyat eleştirisi, yoğun gelişime geçti. Halkın manevi mirasının bin yıllık tarihini gözden geçiren Özbek edebiyat eleştirisi, ona yeni bir bilimsel tutum oluşturmaya çalıştı. Bununla birlikte, ulusun kimliğini kavraması, ulusal kimliğin oluşumu ve ulusal bağımsızlık fikrinin ortaya çıkması ve güçlenmesi zor koşullar altında gerçekleşen bu süreç, çeşitli siyasi rejimlerin etkisi ve baskısı altındaydı. Bu fenomen özellikle “fikirlerin yayılması”, “uzlaşma” da iktidar otoritelerinin siyasi ideolojisinde açıkça görülmektedir. Bu açıdan, erken Sovyet döneminde yayınlanan bilimsel ve popüler bilimsel çalışmalar, tarihsel gerçeklere dayanarak düşünülmeli ve analiz edilmelidir (Абдирашидов, 2019: 329).

25. (Ö.T.) Матбуот Ва Умумодабий Туркий Тил Тараққиёти “Basın ve Ortak Edebi Türk Dilinin Gelişimi” (Ö.T.) Исмоил Гаспринский Ва Алишер Навоий “İsmail Gaspiralı ve Ali Şîr Nevâî” (335-340 s.)

“Özbekistan’ın yeni tarihinde 19.yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen ve tarihte ceditçilik, milli uyanış dönemi, edebiyat tarihinde ise cedit edebiyatı adıyla bilinen siyasi-sosyal, edebi-kültürel hareketin esas noktalarından biri, Türk dili konuşan halklar için yegane edebi dil oluşturmaktı. Bu gayenin güçlü savunucusu, ceditçilik hareketinin temelini atan şahıslardan biri Kırım Tatarlarından Gaspiralı İsmail Bey’dir. Gaspiralı İsmail yegane ortak dil oluşumu için 1883 yıldan itibaren çıkarttığı “Tercüman” gazetesi sayesinde mücadele etti. Bu yönde belli sonuçlara erdiği çeşitli edebi kaynaklarda görebiliriz. Gaspiralı’nın Türkistanlı devamcıları da “Tercüman” gazetesinin dilinde yazılar yazmaya çalıştılar ve bu dilde bir çok eser yazıldı (Абдирашидов, 2019:340).”

26. (Ö.T.)“Таржимон” Ва Туркистонда Мустақил Матбуотнинг Шаклланиши “Tercüman’ ve Türkistan’da Bağımsız Basının Kuruluşu” (341-385 s.)

“20. yüzyıl başlarında Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan toplumlar için başarılarla dolu bir dönem başladı. Rusya, Japonya ile girdiği savaştan yenildikten sonra iç ve dış güçlerin baskısına dayanamayacak hale gelmişti. İmparatorluk içerisinde siyasi mücadeleler yükselmeye başladı. İmparator, 1905 yılının sonunda tüm siyasi taraflara serbestlik Manifestosu ilan etmek zorunda kaldı. Manifestonun esas noktalarından biri de ifade özgürlüğüydü. Fırsatı değerlendiren toplumlar ve siyasi güçler kendi basımları tesis ettiler. Özellikle, Türkistan milli basınının ortaya çıkışında Manifesto bir etken oldu (Абдирашидов, 2019:341).”

27. (Ru.) Язык Независимой Периодической Прессы Туркестана В Контексте Создания Общелитературного Тюркского Языка “Genel Edebi Türk Dilinin Oluşumu Bağlamında Türkistan’ın Bağımsız dönemseller Basınının Dili” (387-395 s.)

“Bakü’de 1926 yılında tesis edilen I. Türkoloji Toplantısının esas amacı ortak bir dil yaratma veya hiç olmazsa Türk Lehçelerini ilmi yönden araştırmaydı. Bilindiği üzere Türkolog Bekir Çobanzade bu toplantının organizatörlerinden biriydi (Абдирашидов, 2019: 387).”

28. (Ru.) Становление И Развитие Газеты «Тарджиман»“Tercüman’ gazetesinin oluşumu ve gelişimi” (397-414 s.)

“Müslüman Dünyasında kitap baskı işleri Hristiyanlardan biraz geç başlamıştır. Elizabeth Ayzenshtayn’ın baskı devrimi teorisini inceleyen Edip Halit Müslüman Dünyasının uzun süren kitabet sanatı ve geleneklerine rağmen kitap baskı işlerinde teşebbüs göstermediklerini açıklamıştır. Bazı araştırmacılar Müslüman bilimadamlarının kitap baskı işlerine olumsuz baktıkları, dinî bilgilerin sadece sözlü şekilde öğretilmesi gerektiği iddiasında bulduklarını söylemektedirler. Din adamları kitap baskı işlerinin Allah’ın Kelamının önemini azaltacağı fikrindeydi.

Müslüman Dünyasında hiçbir zaman kutsal metinleri çoğaltma ve dağıtma imkanı olmamıştır.1727 yılında Osmanlı üleması kitap baskı işlerine fetva vermiş. Ama Kur'an ve hadislerin yayınlanması yasaklanmıştır. 1803 yılında Türkiye'de dinî kitapları yayınlama izni verilmiştir. Bu seneden itibaren kitap baskı işlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Tercüman gazesi doğuşu ve gelişimi üzerinde durulacaktır (Абдирашидов, 2019: 397).”

29. (Ö.T.) Махмудхўжа Бехбудийнинг Ташқи Даврий Матбуотдаги Публицистик Фаолиятига Бир Назар “Mahmudhoca Behbudi'nin Dönemin Yabancı Basınındaki Yayın Faaliyetlerine Bir Bakış” (415-425 s.)

“Mahmudhoca Behbudi Türkistan'daki tüm ceditler, aydınları birleştirmeye çalışan büyük şahsiyetlerden birisidir. Hacı Muin'e göre “Bizdeki yenilik liderlerinin biri ve belki ilki, kuşkusuz Mahmudhoca Behbudi'dir. Behbudi efendi uyanış devri ve Özbek edebiyatı tarihinde birinciliğe münasip bir zattır (Абдирашидов, 2019:415).”

Kitapta yer alan makalelere baktığımızda eserin Türkologlar, araştırmacılar, tarihçiler, öğrenciler ve Ceditçilik hareketiyle ilgilenenlere yönelik hazırlandığını görüyoruz.

Sonuç olarak Prof. Dr. Zaynabidin Abdirashidov'un hazırladığı “XX. Аср Бошларида Туркистон: Ижтимоий-Сиёсий Ва Интеллектуал Жараёнлар (Yirminci yüzyılın Başlarında Türkistan: Sosyo-Politik ve Entelektüel Süreçler)” adlı eser gerek yazarın bizzat Türkistanlı olması gerekse çalışmalarından anladığımız kadarıyla kaynaklara doğrudan ulaşması eserin değerini arttırmaktadır. Eser bu yönüyle Türkistan'daki Ceditçilik hareketini bizzat bir Türkistanlıdan okumak isteyenlere kaynak niteliği taşımaktadır.

Кайнақча

- Abdirashidov, Z. (2019). XX. Аср Бошларида Туркистон: Ижтимоий-Сиёсий Ва Интеллектуал Жараёнлар, Istanbul: Sonçağ Akademi Yayınları.